

UOT 911.3, 316

AZƏRBAYCANIN ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRİN TƏDRİSİNƏ DAİR**N.A.BABAXANOV, M.R.MUSAYEVA*, Ç.Ə.SƏMƏDLİ***Bakı Dövlət Universiteti, *Bakı Türk Liseyi**musayeva-m@rambler.ru*

Məqalədə Azərbaycanda çoxsaylı təbii fəlakətlərin yaranma səbəbləri, onların geniş əraziləri əhatə etməsi, ilbəl intensivləşməsi, vurduqları zərərlərin sürətlə artması, ümumtəhsil məktəblərinin VI - XI siniflərində coğrafiya dərslərinə bu problemin çox səthi tədris olunması və təbii fəlakətlərin tədrisinə müstəqil saatların ayrılmaması, şagirdlər arasında təbii fəlakətlər haqda biliklərin, demək olar ki, olmaması nəzərə çatdırılır. Şagirdlərin təbii fəlakətlərdən necə qorunmaları haqda vərdişlərini artırmaq məqsədilə əsaslandırılmış təkliflər verilir.

Açar sözlər: təbii fəlakətlər, ümumtəhsil məktəbləri, dərslər, sinif, tədris, qlobal problemlər.

Azərbaycan təbii fəlakətlərin ən çox baş verdiyi ölkələr sırasına daxildir. Dünyada mövcud olan təbii fəlakətlərdən sunamilər, tayfunlar istisna olmaqla yerdə qalan bütün təbii fəlakətlərə Azərbaycanda rast gəlinir. Çoxsaylı təbii fəlakətlərin Azərbaycanda baş verməsinə səbəb respublika ərazisinin üç tərəfdən Böyük Qafqaz və Kiçik Qafqaz, Talış dağları ilə əhatə olunması, onlar arasında Qafqazda sahəsinə görə ən böyük düzənlik olan Kür–Araz ovalığının yerləşməsi, göstərilən dağlıq ərazilərdə dağəmələgəlmə proseslərinin davam etməsi, 825 km məsafədə Azərbaycan ərazisinin şərq tərəfdən Xəzər dənizi ilə əhatələnməsi, dünyada baş verən qlobal iqlim dəyişiklikləri, ilbəl artmaqda olan antropogen amillər və s. səbəb olur.

Təbii fəlakətlərdən sellər, daşqınlar, sürüşmələr, zəlzələlər və s. hər il Azərbaycan iqtisadiyyatına 30 -50 mln. ABŞ dolları miqdarında zərərlər yetirir, ayrı-ayrı illərdə isə insan ölümü ilə də nəticələnir. Baş verən təbii fəlakətlər Azərbaycanın əksər təsərrüfat sahələri ilə yanaşı respublikanın məktəb binalarının da yararsız hala düşməsinə, bəzən də dağılmasına səbəb olur. Belə hallar şagirdlərin uzun müddət dərslər prosesindən kənar qalması ilə nəticələnir.

Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərində coğrafiya fənni VI-XI siniflərdə tədris olunsada heç bir sinifdə təbii fəlakətlər mövzusunda dair ayrıca saat ayrılır. Belə ki, VI sinifdə tədris olunan “Ümumi fiziki coğrafiya” dərslərinin

də coğrafiyanın tədrisinə il ərzində 64 saat, həftədə cəmi 2 saat yer ayrılır. Təbii fəlakətlərə dair mövzulara isə müstəqil saat ayrılır və təbii fəlakətlər digər mövzuların tərkibində tədris edilir. Ümumiyyətlə, VI sinfin coğrafiya dərslərində təbii fəlakətlərin tədrisinə tam olmayan cəmi bir paraqraf yer ayrılıb. Bu paraqrafta isə "Təhlükəli atmosfer hadisələri" başlığı altında digər mövzuların tərkibində 3-4 sətirdən ibarət olan yalnız "maraqlıdır" başlığı altında yer ayrılır. Belə olduğu halda şagirdlərin göstərilən məsələlərə dair bilikləri çox səthi olur.

VII sinifdə də həftədə 2 saat olmaqla tədris olunan "Materiklərin və okeanların fiziki coğrafiyası" dərslərində də təbii fəlakətlər müstəqil mövzu kimi tədris olunur. Dərslərin regional hissəsində ayrı-ayrı materiklərdə baş verən bir sıra təbiət hadisələri haqqında çox səthi məlumatlar verilir. Məsələn: Sakit və Hind okeanında güclü tropik qasırğa və tayfunlar olur. Bu mövzunun içində yalnız bir cümlə ilə "güclü tayfunlar sahil zonalarında yaşayan əhaliyə və təsərrüfatlara böyük ziyan vurur" ifadəsi verilmişdir. "Şimali Amerika materikinə mərkəzi düzənliklərində baş verən tornado, materikin daxili hissələrində isə tez-tez baş verən quraqlıqlar, quru küləklər, tozlu fırtınalar, daşqınlar, meşə yanğıları təsərrüfatlara mənfi təsir göstərir" kimi çox ümumi ifadələr dərslərdə öz əksini tapıb. Bu kimi təbii proseslər təbiət hadisələri kimi xarakterizə olunub və hadisələrin təbii fəlakət kimi mövcudluğu xarakterizə edilməyib, onlardan necə qorunma yolları haqda isə heç bir məlumat verilmir. Ümumiyyətlə isə hər bir materikdə daşqınların baş verdiyi çayların və vulkanların adları qeyd olunub. Belə hal şagirdlərdə təbii proseslərə dair ətraflı və geniş məlumatlar əldə etməyə imkan vermir.

VIII sinifdə birinci yarımillikdə, həftədə 1 saat olmaqla tədris olunan "Azərbaycan Respublikasının Fiziki Coğrafiyası" dərslərində yalnız bir cümlədə "Azərbaycanın fəal seysmik zonalarında və rayonlarında sənaye müəssisələri, yaşayış binaları, bəndlər, su anbarları tikilərkən, yollar və kanallar çəkilərkən zəlzələyə davamlılığı nəzərə alınır" təbii fəlakətlər sanki yada salınır. Ancaq Azərbaycanda zəlzələlərin yaratdığı problemlər, vurduğu zərərlər haqqında məlumat verilmir. Bundan başqa sürüşmələr, daşqınlar barədə də yalnız onların yaranma səbəbləri və baş verdiyi ərazilər haqqında səthi məlumat verilib. Bu təbii proseslərin təbii fəlakət kimi qiymətləndirilməməsi, onların baş verdiyi vaxtlarda insanların necə davranmaları məsələləri də göstərilən dərslərdə öz əksini tapmamışdır.

VIII sinifdə ikinci yarımillikdə, həftədə cəmi 2 saat olmaqla tədris olunan "Azərbaycan Respublikasının İqtisadi və Sosial Coğrafiyası" dərslərində təbii fəlakətlərin baş verməsi, yayılması, onların Azərbaycan iqtisadiyyatına vurduğu zərərlər barədə heç bir məlumat verilmir. Ayrı-ayrı iqtisadi-coğrafi rayonların təsərrüfatların inkişafı və ərazi təşkilində təbii fəlakətlərin rolu, onların yaratdığı problemlər qətiyyənlə dərslərdə öz əksini tapmamışdır. Bizim fikrimizcə digər siniflərin coğrafiya dərslərində tədris olunan təbii fəlakətlər çox səthi tədris olunsa da VIII - sinifdə tədris olunan "Azərbaycanın

fiziki coğrafiyası”, ”Azərbaycan Respublikasının İqtisadi və Sosial Coğrafiyası” dərslərində təbii fəlakətlərin belə səthi tədris olunması qəti qəbul olunmazdır.

Azərbaycanda təbii fəlakətlərin ilbəlil təkrarlanmasının, vurduqları zərərlərin çox kəskin surətdə artması göstərilən dərslərdə təbii fəlakətlərə müstəqil saatların ayrılmasını tələb edir.

IX sinifdə cəmi həftədə 2 saat olmaqla tədris olunan “ Dünyanın iqtisadi və sosial coğrafiyası” dərslərində “Bəşəriyyətin qlobal problemləri” adlı bir bölməyə 8 saat yer ayrılmışdır ki, bu bölmədə əsasən müharibə və sülh, ekoloji, demoqrafik, enerji və xammal, ərzaq və dünya okeanının problemləri ön plana çəkilmişdir. Lakin bu problemlərin yaranmasında da əsas səbəb kimi antropogen təsirlər haqda məlumat verilsə də təbii fəlakətlər yenə də xatırlanmır. Qlobal problemlərin təsnifatında isə “ İnsan tələfatına səbəb ola bilən problemlər”-in içində bir kəlmə ilə “təbii fəlakətlər” ifadə olunub. Bundan başqa təbii fəlakətlərin təsnifatı, onların iqtisadiyyatda yaratdığı problemlər qətiyyənlə nəzərə alınmayıb.

X sinifdə həftədə bir saat tədris olunan “Yerşünaslıq” dərslərində təbii fəlakətlər və onların ayrı-ayrı növlərinə ayrıca müstəqil bir mövzu kimi saat verilməsə də ayrı-ayrı mövzuların tədrisi vaxtı bəzi təbii fəlakətlərə çox məhdud yer ayrılmış, onlardan qorunmaq üçün nə etmək olar suallarına cavab olaraq çox səthi tövsiyələr verilmişdir. Məsələn: “Zəlzələ zamanı nə etməli” başlığı ilə 5 bənddən ibarət şagirdlərin bu hadisə zamanı özlərini necə aparmaları haqda məlumat verilir. Bundan başqa ildırım və şimşək baş verdiyi zaman “Unutmayın” başlığı altında cəmi 3 cümlə bu hadisələrə həsr olunub və belə hadisələrlə üzləşən şagirdlərin necə davranmaları haqda məlumatlar verilir. Dolu haqqında bir cümlə ilə “bəzi rayonlarda baş verən dolu hadisələri, onları zərərsizləşdirən qurğular vasitəsilə dolu buludlarını necə zərərsizləşdirmək” ifadəsi yer alıb.

XI sinifdə həftədə bir saat olmaqla tədris olunan “Türk Dünyası Coğrafiyası” dərslərində isə təbii fəlakətlər haqqında heç bir cümlə də öz əksini tapmamışdır. Bu barədə xatırlatma belə yoxdur. Türk Dünyasına daxil olan ölkələrin ərazisində hər il baş verən təbii fəlakətlər, onların yaratdığı problemlər, təsərrüfatlara vurduğu ziyan qətiyyənlə nəzərə alınmayıb.

Ümumiyyətlə, Sovet hakimiyyəti illərində təbii fəlakətlər və onların vurduqları zərərlərə dair məlumatlar məxfi olduğundan və sovet dövründəki dərslər ciddi senzuradan keçdiyi üçün, ümumtəhsil məktəblərində coğrafiya dərslərində təbii fəlakətlərə dair məlumatlar çox ümumi şəkildə, çox məhdud həcmdə verilərdi. Ümumtəhsil məktəblərinin coğrafiya dərslərində təbii fəlakətlər mövzularına müasir dövrün tələblərinə uyğun yanaşılmalı və imkan daxilində belə mövzuların tədrisinə müstəqil saat verilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Göründüyü kimi, Azərbaycan üçün çox önəmli qlobal bir problem olan təbii fəlakətlərin ümumtəhsil məktəblərində tədrisinə belə münasibət, şagird-

lərin təbii fəlakətlərin baş verdiyi vaxtlarda özlərini necə aparmaları haqda biliklərinin çox səthi olmasına səbəb olmuşdur. Buna məktəblilər arasında apardığımız şifahi sorğu nəticəsində bir daha əmin olduq. Digər tərəfdən şagirdlərin bu sahədə bilik və səriştələrinin olmaması, bilavasitə ümumtəhsil məktəbləri dərslərlərində bu problemə dair müstəqil saatların ayrılması ilə yanaşı, qeyd olunduğu kimi ümumtəhsil məktəblərinin VI–XI siniflərində göstərilən problemə ümumilikdə çox məhdud həcmdə cəmi 3-4 vərəq ayrılmamışdır.

Azərbaycanda nəinki şagirdlər arasında, ümumiyyətlə, ictimaiyyət arasında təbii fəlakətlərə dair televiziya, radioda, mətbuatda təbliğat işi yalnız Azərbaycanda bu və ya digər təbii fəlakətlərin baş verdiyi vaxt aparılır. Bunu bir daha 2010-cu il may-iyin aylarında Kür və Araz çaylarında baş vermiş daşqınların timsalında görmək olar. Bu daşqın əsasən 16 inzibati rayonda və bir şəhər ərazisində ölkə iqtisadiyyatına son 100 ildə ən çox zərər yetirmiş, əhatə etdiyi ərazilərin böyüklüyünə, uzun müddət davam etməsinə görə, Azərbaycan tarixində ən dəhşətli daşqın hadisəsi hesab edilə bilər. İlk dəfə respublikada daşqınlardan zərər çəkmiş insanlara yardım etmək üçün 2 ay müddətinə müvəqqəti fəaliyyət göstərən “daşqın şəhərciyi” fəaliyyət göstərmişdir. Bu “şəhərcikdə” daşqınlar haqda apardığımız şifahi sorğuda burada müvəqqəti məskunlaşanlara “daşqınlar nədir və onlardan necə qoruna bilərsiniz” suallarına aldığımız cavablarda nəinki məktəblilər, hətta digər qrup insanların da təbii fəlakətlər haqda biliklərinin də çox aşağı səviyyədə olmasını müəyyən etdik. Bu məsələnin əsas səbəblərindən biri də Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərində təbii fəlakətlərə və onların tədrisinə, təbliğinə biganə münasibətin olmasıdır.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin ümumtəhsil məktəblərində təbii fəlakətlərin tədrisi və təbliği məsələlərinə dövlətin müvafiq orqanları tərəfindən xüsusi diqqət yetirilir, təbii fəlakətlər və onlardan necə qorunma məsələləri nəinki ümumtəhsil məktəblərində, hətta uşaq bağçalarından başlanır. Yaponiya, ABŞ, İngiltərə, Avstraliya, İsrail, İndoneziya və s. kimi ölkələrdə təbii fəlakətlər ümumtəhsil məktəblərində tədris olunur. Göstərilən sahə üçün ixtisaslı kadrlar hazırlayan liseylər, kolleclər fəaliyyət göstərir. Baş verə biləcək hər bir təbii fəlakətə qarşı şagirdlərdə bilik və vərdislər aşılanır. Göstərilənlərin nəticəsi olaraq qeyd olunan ölkələrin şagirdləri arasında təbii fəlakətlərdən ölənlərin sayı çox az sayda olması ilə seçilir. Buna misal olaraq 2010-cu ilin dekabr ayında Yaponiyada 7,5 bal gücündə olmuş zəlzələ nəticəsində ölənlər və zədə alanlar cəmi 5-10 nəfər olduğu halda, Əfqanıstanda 6,5 bal gücündə olmuş zəlzələdən ölənlərin sayı 1000 nəfərlərlə olmuşdur.

ABŞ-da ümumtəhsil məktəblərində dərslər vaxtı siniflərdə 6-7 bal gücündə süni zəlzələ yaradırlar və bu zaman şagirdlərin belə “dağıdıcı” zəlzələlərdən özlərini necə qorumaları, əyani bir vasitə kimi təbii fəlakətlərə dair mövzular tədris olunarkən nümayiş etdirilir. Belə təbliğat məsələlərinə televiziya da geniş yer verilir. Azərbaycanda tədris müəsisələrində isə belə metodlardan

istifadə olunmur. Ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri ilə təbii fəlakətlər olan ərazilərə çox nadir hallarda ekskursiyalar təşkil olunduğundan, onların təbii fəlakətlərin real olaraq nə olması haqda bilikləri, demək olar ki, çox aşağı səviyyədədir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar:

Dünya əhalisinin 3,5 – 4 mlrd. nəfəri, Azərbaycan əhalisinin isə 2 mln. nəfəri müxtəlif təbii fəlakətlərin olma ehtimalı olan ərazilərdə məskunlaşaraq, dünyada ildə orta hesabla 250 – 300 min. nəfər, Azərbaycanda isə 10-15 nəfər insan təbii fəlakətlər nəticəsində həyatını itirir.

Təbii fəlakətlər hər il dünya iqtisadiyyatına 70-80 mlrd. ABŞ dolları, Azərbaycanda isə 30-50 mln. ABŞ dolları miqdarında zərərlər vurur.

Azərbaycanda ümumtəhsil məktəblərinin VI-XI siniflərində tədris olunan coğrafiya fənninin tədrisinə bütün dərsləklərdə həftədə cəmi 2 saat vaxt ayrılır. Coğrafiya fənni üçün ayrılmış saatların belə azlığı təbii fəlakətlərin ümumtəhsil məktəblərində tədrisinə müstəqil saatların ayrılmasına imkan vermir.

Azərbaycanda təbii fəlakətlər və onlardan necə qorunmağa dair təbliğat işləri təbii fəlakətlərin baş verdiyi vaxtlarda aparılaraq sanki “reklam” xarakteri daşıyır. Halbuki bu işlər təbii fəlakətlərin baş verməsindən asılı olmayaraq bütün il boyu aparılmalı və ölkə əhalisinin bu sahədə bilikləri real vəziyyətdə insanların təbii fəlakətlərdən necə qorunmalarına yönəldilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Осипов В.И. Природные катастрофы на рубеже XXI века. Вестник РАН. 2001, т. 71, №24, 291-302 с.
2. Babaxanov N.A. Bakı Dövlət Universitetində təbii fəlakətlərin “TF” tədrisinə dair”// İkinci Beynəlxalq Simpoziumun materialları. Bakı, 2002, s. 204 -206.
3. Babaxanov N.A. Təbii fəlakətləri ram etmək olarmı? Bakı, 2006, s. 215.
4. Əlizadə E.K., Seyfullayeva N.S. Coğrafiya. VI sinif üçün dərslik (Ümumi Fiziki Coğrafiya). Bakı: Azərbaycan, 2009, 141 s.
5. Alxasov O.K., Ələsgərov D.M., Pənahov Ş.M., Məmmədov R.İ. Materiklərin və Okeanların Fiziki Coğrafiyası, VII sinif üçün dərslik. Bakı: Təhsil, 2009, 240 s.
6. Budaqov B.A., Qəribli Y.Ə. Azərbaycan Respublikasının Fiziki Coğrafiyası, VIII sinif üçün dərslik. Bakı: Aspoliqraf, 2008, 126 s.
7. Göyçaylı Ş.Y., Əyyubov N.H., Allahverdiyev N.N., Azərbaycan Respublikasının İqtisadi və Sosial Coğrafiyası, VIII sinif üçün dərslik. Bakı: Xəzər, 2005, 94 s.
8. Alxasov O.K., Qəribov Y.Ə., Bağmanlı A.Z. Dünyanın İqtisadi və Sosial Coğrafiyası, IX sinif üçün dərslik. Bakı: Aspoliqraf, 2010, 142 s.
9. Müseyibov M.A., Əlizadə E.K., Seyfullayeva N.S. Coğrafiya (Yerşünaslıq), X sinif üçün dərslik. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 118 s.
10. Müseyibov M.A., Əfəndiyev V.Ə., Seyfullayeva N.S. Türk Dünyası Coğrafiyası, XI sinif üçün dərslik. Bakı: Aspoliqraf, 2010, 126 s.

ПРО ОБУЧЕНИЕ О СТИХИЙНЫХ БЕДСТВИЯХ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Н.А.БАБАХАНОВ, М.Р.МУСАЕВА, Ч.А.САМЕДЛИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются причины проявления и ежегодное увеличение ущербов, наносимых стихийными бедствиями в Азербайджане, которые очень поверхностно изучаются в географических учебниках VI–XI классов. В школах не уделяются самостоятельные часы по изучению стихийных бедствий и, поэтому среди учащихся школ, знания по изучению стихийных бедствий очень поверхностны. В конце статьи даются обоснованные предложения об улучшении преподавания географии VI–XI классов и изучении вопросов стихийных бедствий.

Ключевые слова: стихийные бедствия, общеобразовательные школы, учебник, класс, обучение, глобальные проблемы.

ON THE STUDY OF DISASTERS IN THE SECONDARY SCHOOLS OF AZERBAIJAN

N.A.BABAKHANOV, M.R.MUSAYEVA, Ch.E.SAMADLI

SUMMARY

The article studies the causes of natural disasters, their annual intensity and harm. It is noted that despite its urgency, the problem is superficially elucidated in textbooks of Geography of the 6th – 11th forms in secondary schools..

Key words: disasters, schools providing general education, textbook, class, teaching, global problems.

Redaksiyaya daxil oldu: 10.03.2011-ci il

Çapa imzalandı: 27.05.2011-ci il